IV

Motiejus Miškinis

Susižavėjimas ir supratimas

Kiekvienas jautrus skaitytojas jau yra potencialus literatūros kritikas, vienas iš „pašauktųjų". Tik iš jautrių, supratingų, mąstančių skaitytojų tarpo gali atsirasti talentingų kritikų. Kažkokia literatūros kritiko talento kibirkštis privaloma ir geram vertėjui. Skirtumas tarp vertėjo ir literatūros kritiko tėra kiekybinis. Didžiųjų žodžio meistrų kūrybą reikia giliai suprasti, reikia ją susižavėti, kartais net apsvaigti nuo jos. Susižavėti galima ir matematikos formule, bet tik tada, kai ją gerai suprasi, o poezijos kūrinį suprasi tik juo susižavėjęs. Susižavėjimas ir supratimas šiuo atveju sudaro tam tikrą neskaidomą sumą.

Kaip viena skambanti styga pagal rezonanso dėsnį priverčia suskambėti kitą stygą atsakomuoju atgarsiu, taip ir didelis rašytojas pagal kažkokį labai subtilų, nesuvokiamą psichinį dėsnį sugestijuoja vertėją. Vertėjas uždega savo kuklias žvakutes nuo skaisčiai liepsnojančio fakelo ir neša jas į pačius tolimiausius, dar neapšviestus kampus. Tokia yra kilni vertėjo misija. Vertėjas — kuklus kūrėjo bendradarbis.

*

Šiuo metu vertimų jau tiek esama, jog su jų dauguma nė apgraibomis susipažinti nebepajėgiu. Ir daugelio vertėjų pavardės man negirdėtos, tad apie nūdienių daugumos vertimų lygį ką nors pasakyti negaliu. Anksčiau leidyklos redaktoriai — etatiniai ir neetatiniai — nusiskųsdavo kai kurių vertėjų negabumu, nerūpestingumu, netgi nesąžiningumu. Ne kartą redaktoriai man yra rodę nemokšų vertėjų „klasiško" darbo pavyzdžių. Tokių vertėjų dar ilgai būta.

Nesakyčiau, kad šie būdavo tik nestropūs ir nesąžiningi. Ne, jie dažnai būdavo tik labai naivūs, imdavosi

darbo, kuris jiems atrodydavo nesunkus. Visada būdavo, yra ir, deja, gal visada bus (tegu ir daug mažiau) tokių vertėjų, kurie n e j a u č i a verčiamo veikalo dvasios, nesupranta, kame jo didybė: jie tik ž i n o, kad štai šitas kūrinys autoritetingų asmenų laikomas šedevru. Jie panašūs į tą Čechovo herojų, kuris Puškiną laikė dideliu psichologu todėl, kad jam Maskvoje pastatytas paminklas. Tokio žinojimo nepakanka. Naivūs vertėjai imasi darbo ne pagal savo pajėgas, jiems neprieinamos originalo stiliaus subtilybės, jiems, kaip prieblandoje, visos katės atrodo vienodai pilkos. Verčia jie — dažnai labai sąžiningai verčia — ta pačia miline kalba ir lyrines digresijas, ir dialogus, ir gamtos aprašymus, ir dar nežinau ką. „Įkvėpimo" semiasi t i k t a i žodynuose, žino t i k t a i vadinamosios norminės kalbos kanonus. Tokie vertėjai panašūs į sienų tinkuotojus, kurie tiek persistengia, jog užtinkuoja ir kambario langus. Jie galėtų gana žmoniškai išversti kokį antraeilį ar trečiaeilį autorių, nereikalaujantį iš vertėjo platesnių užmojų. Tokiems vertėjams patartina perskaityti tą Kuprino „Dvikovos" vietą, kur generolas moko kareivį, kaip reikia badyti durtuvu iškamšą...

*

Sakoma, kad nėra didesnės kančios, kaip žodžio kančia. Šiaip ar taip galvosime, dalies tiesos čia esama. Lengvai, tiesiog grynraštį, nedaug kas rašė. Lermontovas kartą ekspromtu sukūrė eilėraščio posmą, kurio vienoj vietoj buvo *пламя* vietoj *пламени (из пламя и света рожденное слово)*. Išbraukęs vardininką ir įrašęs kilmininką, poetas suardė ritmą, bandė jį kaip nors gelbėti, bet tam prireikė pertvarkyti visą posmą ir sumenkinti jo išraiškingumą,— ir paliko *пламя*. L. Tolstojus, Čechovas, Gogolis kantriai, atkakliai taisė savo rankraščius. Tolstojui nesisekdavo tvarkyti antrojo laipsnio šalutinių sakinių, šalinti prancūziškas konstrukcijas *(не может дышать от волнения счастья)*. Galicizmų esama grožinėj Puškino prozoj, Gogolio veikaluose — netaisyklingų sakinių... Verčiant juos į lietuvių kalbą, tie nelygumai neįučiomis išsilygina.

Vertėjui tikra kančia prasideda tada, kai jam pritrūksta vieno kito žodžio, nelyginant kertinio akmens, ant kurio rymo visas pastatas — koks ypatingas, dažniausiai „apvalus", t. y. periodinis sakinys. O verčiant periodą, nėra iš ko pasimokyti, nes lietuvių literatūroje jų beveik nėra. Stvertumeis tokio žodžio kaip skęstantis skiedros. Nepadeda joks žodynas, nors jame ir randi to paties žodžio sinonimų. Trūkstamo žodžio tenka ilgokai paieškoti nerašytiniame savo tarmės žodyne, kai kada pavyksta rasti, bet tūli redaktoriai žiūri į jį įtartinai arba tiesiog išbraukia. Keletas mano rytietybių taip ir dingo be pėdsakų tik dėl to, kad rašytiniuose žodynuose jų nėra.

Norminė kalba — tikiu — gali be tų siaurų tarmybių lengvai apsieiti, bet vertėjai (ir originalios beletristikos autoriai) — anaiptol. Žinoma, visur reikalingas saikas.

Va, vėl man nesinori tenkintis tarptautine k o n t e m p l i a c i j a (rusiškai — *созерцание*), reiktų lietuviško žodžio (ar dažnas skaitytojas aną supras?), o jo nėra. Barono žodyne — „pasyvus stebėjimas". Bet argi galimas aktyvus stebėjimas? Pasyvus stebėjimas — kažkoks pleonazmas, man visai nereikalingas. Tuo tarpu belieka tenkintis tarptautiniu žodžiu.

Nuosaikiai galima ir barbarizmus panaudoti. Štai Reimonto „Kaimiečių" vertėjas įsileido ir „gaspadorių", ir „atpuskus", ir dar neatsimenu ką,— ir šitos svetimybės savo vietoj: jos ne tik suteikia tam tikro kolorito ano meto Lenkijos kaimui, bet primena mums ir mūsų pačių, lietuvių, kaimo ne taip jau seną praeitį.

Naujus žodžius svetur kuria įžymūs rašytojai, ir niekas ten už tai jų nepeikia. Žinoma, tam reikia ypatingo gimtosios kalbos jausmo ir gero skonio. Tumas-Vaižgantas irgi yra sukūręs vykusių naujų žodžių. Tai kodėl gi jų negalėtų sukurti ir vertėjas? Negi šventieji puodus žiedžia.

Yra žodžių, kurie vieniems patinka, kitiems ne. Čia skonio dalykas, o dėl skonio nesiginčijama. Tas pats žodis viename kontekste atrodo vienaip, kitame kitaip. Jeigu yra didesnis žodžių pasirinkimas, nepatinkamus žodžius galima, netgi reikia pakeisti gražesniais, skambesniais, kiekvieno vertėjo širdžiai mielesniais. Bet ir sko-

nio skirtybėms yra riba. Aš labai abejoju, ar gali kam patikti bendratis *puikoriauti* ir jos vediniai. Mane šitas žodis tiesiog šokiruoja. Tegu man atleidžia už atvirumą tasai, kuris arba pats sugalvojo, arba kur nors nugirdo šitą kerėplą. Kai man kur pasitaiko rusiškas *щеголять*, tai ilgesniame sakinyje jį kaip nors sutirpinu, transformuoju, kitu veiksmažodžiu pakeičiu, iš jo kitą vedinį padarau, į kurią tolimesnę sakinio kertę nugrūdu. Dabartinės kalbos žodyne šito invalido — ačiū žodyno sudarytojams — nėra. Rusų *щеголять* turi dvi prasmes. Rusai griežtai skiria *щеголять знанием французкого языка* (su įnagininku) nuo *щеголять в новых брюках* (su prepozityvu). O mes „puikoriaujame" paprasčiau.

Vėl štai kad ir rusų *смириться* ir *смирение*, kuriuos verčiame *nusižeminti, nusižeminimas*. Ne visai taip. Dostojevskio *смирися, гордый человек!* toli gražu nėra *„nusižemink, išpuikęs (išdidusis) žmogau!"*

Светский человек — nebūtinai aristokratas, aukštuomenės atstovas ar panašiai. Dažnai jis reiškia draugijos žmogų (pranc. — *mondain*), be to, kartais truputį tuštoką „bonvivaną". Kokie gi aristokratai apskrities miestuko Skotoprigonjevsko jaunuomenės atstovai, kuriuos Dostojevskis vadina *светская молодежь*. O kaip išversime L. Tolstojaus *он вел рассеянную светскую жизнь?* Ir dar tokius paprastus žodžius, kaip *гордый, гордиться...* Ar juos visada lengva išversti? Mūsų žodynininkai kai kuriuos žodžius vadina pasenusiais, bet rusų klasikų vertėjams jie visada jauni, visada aktualūs.

Dar paprastesnių dalykų esama. Ne visada lengva išversti *отчаяние, приходить в отчаяние*. Pakaitų jiems Barono žodyne esama, bet gyvų, vykusių beveik nėra. Čia tik žodžių komentarai. Seno vertėjo jie nei sužavės, nei suklaidins, o jauną, pradedantį gali supainioti. Žodyno teikiamieji *kristi į depresiją, į neviltį* perdaug dirbtiniai. O jeigu nebijoma *desperacijos*, tai juo labiau nereikia bijoti *kontempliacijos*. Abudu žodžiai nelietuviški, bet be pirmojo galima lengvai išsiversti, o be antrojo neįmanoma. Ir mes turime žodžių, tikslesnių už verčiamųjų autorių žodžius — pvz., ir „tautą", ir „liaudį" — ir apsieinaMe be lotyniškojo *natio*. Verčiant klasikus, žinoma, turime žiūrėti, katras iš jų ir kur pavartotinas.

Pagaliau dar vienas įkyrus mažmožis. Kaipgi mūsiškai *он стал раздеваться, он стал прощаться?* Kai kas verčia *ėmė nusirenginėti*. Nei šis, nei tas... Tai kiek gi truko šitas veiksmas? Kiek sykių jis buvo kartojamas? Ilgame sakinyje galima tuos tris žodžius kur nors nuslėpti. O trumpame? Bėdos!

Sunkoka su cerkvinės kalbos žodžiais ir aplamai su archaizmais bei jų lytimis, nes mūsų archainės kalbos tradicijos siekia nelabai toli. Bet čia dar pusė bėdos.

*

Tūli vertėjai daro klaidų dėl to, kad nepakankamai susipažinę su ikirevoliucinės Rusijos istorija ir ano meto jos socialiniais santykiais, valstybės santvarka, kultūra, buitimi. Daug kas, pvz., klaidingai verčia (bent anksčiau dažnai versdavo) *земский начальник — zemstvos viršininkas, земская стража — zemstvos policija*. Zemstvų valdantieji organai buvo renkami (valdybų pirmininkai ir nariai), tad viršininkų ten nebuvo. *Земский начальник* — valdžios skiriamas teisėjas; *земская стража* — apskrities policija Lenkijos gubernijose, taigi ir mūsų Suvalkijoje (zemskiai Kudirkos raštuose). *Посольский приказ* — ligi caro Petro I reformų — užsienio reikalų ministerijos pavadinimas. Dabar jau kai kas verčia: *oberoficierius* (jaunesnysis karininkas), *štaboficierius* (vyresnysis karininkas), *prikazas*. Ir gerai daro. Nuo šitų smulkmenų, žinoma, dangus negrius, bet jų ignoruoti negalima. Tada kurgi bus riba visokiems nukrypimams?

Patarlės ir priežodžiai — ne taip jau opus dalykas, nes jų beveik tolygių turime ir mes. Jas iš bėdos ir pažodžiui išvertus, nedaug ko nustojame. Sunkiau su idiomomis. Barono žodyne jų esama šiek tiek, bet jų lietuviški ekvivalentai ne visada vykę. Kai kurių tik prasmė paaiškinta, ir vertėjams iš jų ne kiek naudos. Esama per daug prėskų ir gal net klaidingai suprastų. Idiomą kartais sunku atskirti nuo šiaipjau taiklaus, originalaus posakio. Štai ir senelis Krylovas jų yra sukūręs. Kas žino jo pa-

sakėčią „Žąsys", tam aišku, ką reiškia „sukiršinti žąsis", bet jeigu, pvz., kas rastų tuos du žodžius kokiame rusiškame sakinyje, o pats pasakėčios turinio nežinotų, tai ir visas sakinys jam būtų nesuprantamas, net mįslingas. Vertėjas turbūt turėtų kokios lietuviškos idiomos paieškoti.

Teko man kitados redaguoti Kuprino „Dvikovos" vertimą. Ten yra vieta, kur pulkininkas bara paporučikį: *Прослужили без году неделю, и уже в отпуск просились* (cituoju iš atminties, bet daugmaž autentiškai). *Без году неделя* — labai populiarus rusų posakis. Jis išraiškus, sąmojingas, originalus ir suprantamas. Jo logika nesvarbu. Neatsimenu, ar vertėjo buvo toji *be metų savaitė*, ar aš, kaip redaktorius, ją pasiūliau, bet vėliau radau šią vietą pataisytą. Kažkas, gal kitas redaktorius, įrašė kažkokius bendrinius žodžius. Jeigu jau jis išbraukė tai, kas jam nepatiko, tai reikėjo ko nors originalesnio paieškoti. Lietuvišką ekvivalentą nesunku buvo rasti. Svetimos kalbos posakį lietuvinti galima, kartais būtinai reikia, tik nereikia jo banalinti. Ne kiekviena karna tinka vyžos pynei...

Čia vėl paliečiau tokią smulkmeną, kuri kai kam galės atrodyti neverta dėmesio. Šitaip galės pirmiausia pagalvoti tie skaitytojai, kurie niekuomet nėra vertę, redagavę, ir dar tie vertimų skaitytojai, kurie gal su malonumu naudojasi išleistomis knygomis, bet nežino, kiek į jas įdėta vertėjų ir redaktorių darbo. O vertėjai, tikiuosi, dovanos man už nukrypimą nuo temos.

Per didelis pesimistas nesu. Patys geriausieji pastarųjų 10—15 metų vertimai gali įrodyti, kokios turtingos esama mūsų gimtosios kalbos. Geri vertėjai ją tobulina ir turtina.

*

Kad mūsų kalba ir toliau turtėtų, nereikia jos, anot V. Drazdausko (Lit. ir menas, 1969, vasario 1), destiliuoti. Vertėjai diletantai, jeigu jaučiasi turį pašaukimą vertėjo darbui, gali sau vieni išbandyti savo jėgas šioj srity ir tik po to debiutuoti leidykloje, kuriai gerų vertėjų niekuomet nebuvo per daug ir, manau, dar ilgai nebus. Dideli talentai neužgožiami. Hansas Sachas buvo ir šiaučius, ir nemenkas poetas.

Be kita ko, iš V. Drazdausko straipsnio sužinojau, kad svetur (Anglijoj) esama vertėjų, kurie visą amžių, pavyzdžiui, verčia tik Čechovą. Mums, žinoma, apie tokią prabangą — kad vienas vertėjas verstų tik vieną kurį autorių — nėra ko nė galvoti, jos mums dar nė nereikia. Bet kodėl Čechovo raštai jo šimtųjų gimimo metinių proga išėjo išversti tokio didelio vertėjų būrio (bene keliolikos asmenų), turbūt daugeliui šio rašytojo mėgėjų tebėra mįslė. Turiu galvoj pirmiausia Čechovo apsakymus ir smulkius vaizdelius. Nesakau, kad visi jie išversti blogai, esama ir gerai perteiktų, bet ten netrūksta ir vadinamųjų „otsebiatinų". Įsivaizduoju, kokį sunkų darbą turėjo atlikti kad ir prityręs redaktorius, kuriam reikėjo pašalinti daugybę šiurkštumų, buvusių prieš keliolika metų gana paskubomis išleistuose raštuose, prie kurių vertimo darbo prisidėjo tiek daug talkininkų. Antrą leidimą, ruošiant vertimo darbą, galima buvo pavesti trims—keturiems vertėjams. Vienam gal tai būtų sunkiai pakeliamas krūvis. Turėtume dabar gražią šio nuostabaus rašytojo bibliotekėlę. O kada gi vėliau ją turėsime?

Redaktorius sugaišo prie savo darbo ne mažiau dienų, kaip būtų sugaišę tik trys ar keturi vertėjai. O gal šitaip buvo daroma išlaidų taupumo sumetimais? Jeigu taip, tai galima buvo tuo tarpu atsisakyti nuo išleidimo vienos kitos ne taip jau aktualios knygos. Tokių knygų, kurių nelabai kas pasiilgsta, vis dėlto esama.

1969